

Kormányforma

Szerző: KÉPES György

Affiliáció: habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudomány Kar

Rovat: Jogtörténet

Rovatszerkesztő: KOMÁROMI László

Lezárás dátuma: 2023.04.03

Idézési javaslat: KÉPES György: „Kormányforma” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jogtörténet rovat, rovatszerkesztő: KOMÁROMI László) <http://ijoten.hu/szocikk/jogtortenet-kormanyforma> (2023). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

A kormányforma egy állam alkotmányos, kormányzati berendezkedését, azon belül a legfőbb államhatalmi szervek – különösen a törvényhozó és a végrehajtó hatalom, valamint az államfő – működésének logikáját és egymáshoz való viszonyát írja le. Kormányformákról így nemcsak a mai államokban, hanem történeti megközelítésben is beszélhetünk. Történeti kormányformának tekintjük azokat az alkotmányos berendezkedéseket, amelyek a jelenkori európai államokban már nem léteznek, azonban korábban meghatározóak voltak azok alkotmányfejlődésében. A középkor jellemző kormányformája volt Európában a hűbéri – egyes, megkésett társadalomfejlődésű, a feudalizmust nélkülöző államokban, mint például Magyarországon: a patrimonális (személyes) – monarchia, majd az azt felváltó rendi állam. Az újkorban a rendi államok tovább éltek (monarchikus és köztársasági formában egyaránt), de megjelent, sőt egy időben dominánssá vált az abszolút monarchia is. Időben az utolsó, már a jelenkori parlamentáris monarchiák előfutárának – egyes nézetek szerint korábbi fejlődési stádiumának – tekinthető történeti kormányforma pedig az alkotmányos monarchia volt. A hűbéri (patrimonális) és abszolút monarchiák intézményes értelemben korlátlan, a rendi állam és az alkotmányos monarchia pedig korlátozott államfői (királyi) hatalmat jelentettek. A korlátozott monarchia rendi és alkotmányos válfajai között a képviselőlet jellege, valamint a miniszterek (még csak közjogi) felelőssége jelenti a fő különbséget, a két állammodell működési logikája egyébként igen hasonló. Az abszolút monarchia a modern (bürokratikus) állam első kiteljesedett formája volt az alkotmánytörténetben, míg a legkorábbi, hűbéri államok korlátlan monarchiák voltak ugyan, azonban fő jellemzőjük a kezdetleges államgépezet, a királyi személyes hatalomgyakorlás volt.

Tartalomjegyzék

- 1. A kormányforma fogalma és a történeti kormányformák**
- 2. A korai és érett középkori államok: hűbéri és patrimonális (személyes) királyság**
 - 2.1. Hűbéri állam
 - 2.2. Patrimonális monarchia
- 3. A rendi állam: rendi monarchia, rendi-képviselőti monarchia, rendi köztársaságok**
 - 3.1. Rendi monarchia
 - 3.2. Rendi köztársaságok
- 4. Az abszolút monarchia**
 - 4.1. Az abszolutizmus elmélete

5. Az alkotmányos monarchia

6. JEGYZETEK

1. A kormányforma fogalma és a történeti kormányformák

[1] A kormányforma a közkeletű definíció szerint a legfőbb államhatalom gyakorlását végző szervek kapcsolatrendszerét, viszonyrendszerét jelenti.^[1] A jelenkori államokban mindez a hatalommegosztásos rendszerben értelmezendő, azaz – Kukorelli István szavaival – „a klasszikus triász”,^[2] tehát a törvényhozó és a végrehajtó hatalom, valamint a – kormányformától függően a végrehajtó hatalmon belül vagy az alkotmányos intézményrendszeren felül elhelyezkedő – államfő egymáshoz való viszonyát írja le.^[3] A modern kormányformák^[4] két alaptípusa a parlamentarizmus (amely monarchikus és köztársasági államformához egyaránt kapcsolódhat), valamint a prezidenciális (elnöki) kormányforma.^[5] Emellett léteznek vegyes (például félprezidenciális) és egyéb modern kormányformák – a szakirodalom speciális típusként jellemzően a svájci kollegiális rendszert szokta még kiemelni.^[6]

[2] Az állam fogalmát – és így az annak berendezkedésével, működési elveivel kapcsolatos vizsgálódásokat – azonban nem volna indokolt a mai, vagy akár csak az újkori államokra szűkíteni. A szakirodalomban – a történettudományi és jogtörténeti irodalmat is ideértve – vitatott kérdés, hogy mióta beszélhetünk államról.^[7] Mezey Barna szerint a „modern állam első megjelenési formája” a rendi-képviselési monarchia volt, amely egy – a XIII-XIV. század fordulóján megkezdődő – „hosszan elnyúló folyamat eredménye”.^[8] Sashalmi Endre véleménye szerint a modern állam (egyúttal „az állam modern fogalma”) ennél később, az 1450–1700 közé eső időszakban született meg,^[9] azaz a korai abszolutista államok nevezhetők először valódi államnak. Kisteleki Károly is ezt az álláspontot osztja, amikor a XV. század közepétől, a dinasztikus államok megjelenésétől mutatja be a „modern állam típusokat”.^[10]

[3] Ezt a felfogást képviselte a közelmúltban elhunyt belga történész, Raoul C. van Caenegem,^[11] sőt lényegében már Bónis György és Eckhart Ferenc is. Bónis szerint a rendi állam „a mai szuverén, egységes közjogi személy értelmében” nem állam, azonban „elkerülhetetlen lépcsőfoka a nyugati államok kialakulásának”.^[12] Eckhart két évvel korábban, 1946-ban megjelent híres magyar alkotmány- és jogtörténeti tankönyvében ugyanígy vélekedett („a rendiség nem ismerte az állam személyiségét”), arra is rámutatva, hogy a rendi államban a hatalom megosztásával kapcsolatos tárgyalások és megegyezés még úgy jött létre, ahogy „magánfelek közt szokás”.^[13]

[4] Bár a fent idézett szerzőkkel alapvetően egyetértünk, mégis indokoltnak tartjuk a kormányformát történeti értelemben már a *középkori államhatalom első megjelenési formáitól* kezdődően, azaz nemcsak a jelenkori, hanem általában a modern állam fogalmától elszakítva tárgyalni, elsősorban azért, hogy az európai államok – ezen belül Magyarország – történetét a maga teljességében, az előzményekre is kiterjedően tudjuk átfogni. E szempont figyelembe vételével az alábbi történeti kormányformákat mutatjuk be a következőkben:

- a *hűbéri* államot,
- a *rendi* államot,
- az *abszolút monarchiát*, valamint
- az időrendben utolsó, Európában már történelminek tekintendő^[14] és jellemzően az abszolút monarchiát felváltó^[15] kormányformát, az *alkotmányos monarchiát*.

[5] A legújabb alkotmányjogi irodalomban Szentpéteri Nagy Richárd képviseli legmarkánsabban azt az

álláspontot, hogy a kormányformákat értelmetlen az államformával összekapcsolt jelzős szerkezetben használni, hiszen a kormányzati berendezkedés logikája szempontjából nincs jelentősége annak, hogy egy parlamentáris állam formája monarchia vagy köztársaság, míg egy prezidenciális állam evidens módon köztársaság, hiszen monarchiának elnöke nem lehet.^[16] Nem vitatva ezen álláspont helyességét a jelenkori államok klasszifikációja tekintetében, meg kívánjuk jegyezni, hogy az alkotmányos monarchia megítélésében viszont nem értünk egyet az idézett szerzővel, ugyanis – alkotmánytörténeti szempontból – e (történeti) kormányforma pontosan elhatárolható a (modern) parlamentarizmustól, amint arra Szalai András az ismérvek egyértelmű meghatározásával világosan rá is mutat.^[17] A dualizmus kormányformáját elemző monográfiájában Sente Zoltán is ez alapján állapítja meg, hogy az első világháború előtti kormányzati rendszerünk „valahol félúton elakadt az alkotmányos és a parlamentáris monarchia között”,^[18] azaz e két kormányforma elhatárolása valós és fontos feladata az alkotmánytörténet művelőinek.

2. A korai és érett középkori államok: hűbéri és patrimoniális (személyes) királyság

2.1. Hűbéri állam

[6] A középkori, keresztény európai monarchiákban a XIII. századig – Mezey Barnát idézve – „a királyi hatalma magánhatalom volt”.^[19] Erre tekintettel állapítja meg a legtöbb szerző, hogy a rendi államokat megelőzően modern értelemben vett államról egyáltalán nem beszélhetünk: „a 12. század vége előtt ugyanis sem az állam eszméjének csírája, sem ennek realitása nem létezett”.^[20] A Bónis György által alkalmazott – és később az alkotmánytörténeti szakirodalomban meghonosodott – kifejezéssel a középkori európai alkotmányfejlődés XIII. századig tartó első korszakát ennek megfelelően *primitív államüzem* jellemezte.^[21] A hűbéri állam működésének logikája pedig általánosságban leginkább akként írható le, hogy az uralkodó úgy kormányozta országát, ahogy egy földesúr igazgatja a birtokát.^[22]

[7] A hűbérúr–hűbéresi szerződéses (magánjogi) jogviszonyon alapuló klasszikus *feudális monarchia* alapjai a Frank Birodalomban, I. Károly (768–814) és fia (egyben utódja), I. Lajos (814–840) császárok uralkodása idején épültek ki.^[23] Ahogy Béli Gábor fogalmaz: „A hűbéri viszonyokat Nagy Károly és Jámbor Lajos illesztette be az állami intézményekbe. Birodalma kormányzását Nagy Károly a méltóságviselők vazallusi lekötésével szervezte meg.”^[24] A feudalizmus mint „hűbériségen alapuló, decentralizált struktúrájú politikai, kormányzati rendszer” virágkora 1000–1150 közé tehető.^[25] Mindez a Francia Királyságban – ahol a maga legtokéletesebb formájában érvényesült a „vazallusom vazallusa nem az én vazallusom” (*homo hominis mei non est meus homo*) elv – a királyi hatalom (és így a központi állam) jelképpé válásához, a tartományurak kiskirályságaihoz vezetett. Hasonló folyamat játszódott le hasonló okok miatt valamivel később a másik frank utódállamban, a Német-Római Császárságban is.^[26]

[8] A hűbéri állammodell ugyanakkor nem mindenhol és nem feltétlenül vezetett a központi hatalom meggyengüléséhez, széteséséhez. A nyugat-európai államfejlődésben az 1066 utáni Anglia, a kelet-közép-európaiban pedig Szent István állama, a Magyar Királyság jelentette az ellenpéldát. Angliában a normandiai herceg, az angol trónt fegyverrel megszerző Hódító Vilmos a feudális monarchia kormányzati rendszerét úgy szilárdította meg, hogy 1086-ban nemcsak a közvetlen királyi hűbéreseket, hanem azok vazallusait is hűbéreskü tételére kötelezte. Ezzel a király vazallusainak vazallusai is az uralkodó közvetlen lekötöztettségévé váltak (salisburyi eskü).^[27] Ez a megoldás, azaz a közvetlen hűbéreskü korábban a Frank Birodalomban, Nagy Károly idején jelent meg, ahol az alattvalók, legyenek bárki hűbéresei is, a császárnak mint főhűbérúrnak is közvetlen engedelmséggel tartoztak.^[28]

2.2. Patrimoniális monarchia

[9] Közismert, hogy Magyarországon a hűbériség klasszikus, nyugat-európai szerződéses modellje nem honosodott meg. Hahner Péter történész véleménye szerint „ilyen feudális viszonyrendszer csak Nyugat-Európában és Japánban jött létre, más országokban – mint például hazánkban is – hiába keresnénk nyomait”.^[29] Ahogy Bónis György írja: „a 11–12. századi magyar állam nem ismerte a tiszta típust megközelítő hűbérviszonyt”; „ha pedig nem létezett hűbéri jogviszony, nem beszélhetünk hűbéri uralomról, tehát (a jog síkján) hűbéri alkotmányról sem”.^[30] Szent István (és utódai) államát így nem is nevezhetjük hűbéri (feudális) monarchiának, hanem a *patrimoniális monarchia* megnevezést alkalmazzuk rá,^[31] amely – Mezey Barna szavaival – „sajátos átmeneti alakulat a hűbéri alapokon nyugvó hatalomgyakorlás Nyugat-Európában már oszló állapotban lévő modellje és a még csak csíráiban jelentkező rendi minta között”.^[32]

[10] Max Weber gondolatait segítségül hívva, a két megoldás között az alapvető különbséget abban tudjuk megragadni, hogy a feudális államban egyrészt „minden úri jog arra az esélyre épül, hogy a vazallusok be fogják tartani hűségesküjükből fakadó szolgáltatási kötelezettségeiket”; másik oldalról pedig „a politikai szervezetet teljes egészében az úr és a vazallusai ill. alvazallusai között fennálló hűségen alapuló kapcsolatok rendszere helyettesíti. Az úr csak a saját vazallusaitól követel hűséget, ők megint csak saját alvazallusaiktól, és így tovább”.^[33] Ehhez képest a patrimoniális kormányforma olyan állami berendezkedést jelent, amelyben a király hatalma a királyi földbirtokokon nyugszik.^[34] A királyi hatalom alapja ebben a megközelítésben tehát nem azon alapszik, hogy ő áll a hűbéri piramis csúcsán, azaz egyedülként nem szorul rá más hűbérúr védelmére (mint a klasszikus nyugati feudális államok uralkodói), hanem azon az egyszerű magánjogi tényhelyezeten, hogy ő „az ország legjelentősebb földbirtokosa”, aki „az ország [lakott területének] kétharmadát ellenőrzése alá vonta”.^[35]

[11] A patrimoniális királyságban az uralkodó hatalmának *intézményes korlátja nem*, csupán erkölcsi és gyakorlati korlátai voltak (előbbire kiváló illusztrációként szolgálnak Szent István híres *Intelmei*, a gyakorlati korlátot pedig épp a már említett „primitív államüzem” sajátosságai jelentették). A király, mint legfőbb földbirtokos maga alkotta a törvényeket (az ország „legjobbjaiból” álló tanács véleményét kikérte ugyan, de a döntéshozatalban az őt nem kötötte);^[36] a királyi vármegyék rendszerén keresztül az uralkodónak alárendelve épült ki a végrehajtó hatalom (közigazgatás), és természetesen ő maga volt az ország legfőbb bírása és tőle eredt minden alsóbb bírói hatalom is (ekkor még jellemzően az ispánoké). Valódi központi államszervezet nem létezett, a királyi udvar leginkább úgy működött, mintha maga is egy királyi vármegye lett volna, élén az udvar ispánjával, azaz a nádorral.^[37]

[12] Figyelemmel arra, hogy a királyi földbirtokok mérete és így az országterülethez viszonyított aránya Szent István uralkodását követően folyamatosan csökkent, miközben az Árpád-dinasztia első két évszázadában a fent leírt elvek szerint működő kormányzati rendszer alapjaiban nem változott, időről időre felmerül a szakirodalomban a patrimoniális (azaz tulajdonosi, földbirtokosi) jelző helyett más kifejezés használata. Mivel a királyi legitimitáció alapja az volt, hogy a mindenkori uralkodó Árpád (és így természetesen édesapja, Álmos, az első magyar nagyfejedelem)^[38] egyenes ági leszármazója, aki a királyi hatalmat „személyesen és egyedül” gyakorolta,^[39] a magunk részéről megfontolandónak tartjuk a Bónis György által javasolt *személyes királyság* terminus használatát.^[40]

[13] Bónis a „magyar kora középkor” (azaz az Árpád-kor első két százada) államáról a következőket írja:

szerkezetében a személyes kapcsolat dominál [...]. Az állam működését áttekintve ugyanerre az eredményre jutunk: primitív államüzem, patriarchális ügyintézés tárul szemünk elé. Ebben az országban a királyt illeti meg az állami főhatalom teljessége. [...] A magyar állam gépezetét az Aranybulláig úgy kell magunk elé képzelnünk, mint a királynak az egész országra kiterjedő familiáját, amelynek tagjai maguk is híveik csoportját gyűjtik maguk köré.^[41]

Ugyanakkor a magyar patrimoniális (vagy személyes) királyság – elsősorban a királyi vármegyéknek és az uralkodó alá rendelt önálló egyházszervezetnek köszönhetően – a korabeli Európa más (feudális) monarchiáihoz mérten igen jól szervezettnek számított, amint arra a hazai és a külföldi szakirodalom egyaránt rámutat.^[42]

3. A rendi állam: rendi monarchia, rendi-képviselési monarchia, rendi köztársaságok

3.1. Rendi monarchia

[14] A feudális állam felbomlása és a rendiség – Nyugat-Európában alapvetően a hűbériségből fakadó – társadalmi konstrukciójának kifejlődése, e több évszázados folyamat egy merőben új, a feudális monarchiánál sokkal hatékonyabb és hosszabb életű (egyresorán a 19. századig működő) kormányzati berendezkedést eredményezett. A *rendi monarchia* nem volt más, mint egy olyan, intézményes értelemben is *korlátozott monarchia*,^[43] amelyben az uralkodó és a rendek „két egymással összekapcsolt, de egymástól megkülönböztetett hatalmi központot képviseltek, azaz a szuverenitás megoszlott a politikai testben”.^[44]

[15] A rendi monarchia létrejött egy sajátos érdekkonfliktusnak, pontosabban egy azt feloldó kompromisszumnak köszönhető. Nyugat-Európa centrumában a végletes hűbéri széttagoltság, Magyarországon (és egyéb, nem klasszikus feudális társadalmi szerkezetű államokban) a királyi földbirtokok méretének csökkenése a XII–XIII. század fordulójára az országos közhatalom létét veszélyeztette, miközben a hadviselés, a gazdasági fejlődés és a belső béke fenntartása érdekében éppen hogy egyre nagyobb szükség lett volna hatékony, központosított irányításra. A királyok ebben az időszakban – megfelelő erőforrások, gazdasági és politikai bázis nélkül – maguk nem tudtak volna centralizációt végrehajtani, így szerződést kötöttek a társadalom renddé szerveződött, érdekei és jogai védelmére képes, befolyásos csoportjaival.^[45]

[16] E kontraktus eredményeképpen jött létre a középkori európai alkotmánytörténet időrendben második, egyben utolsó államképződménye, a rendi állam (amely tehát szerződéses, *kontraktuális* monarchiaként is felfogható). E kormányforma lényege, hogy „a központi államhatalmat az uralkodó az ország egyházi és világi rendjeinek bevonásával, a rendek (ország)gyűlésével megosztva gyakorolja”.^[46] A korábbi hűbéri-személyes viszonyokat közjogi formák váltották fel, egyúttal létrejöttek a valódi, territoriális értelemben meghatározott és egységes államok. A XIII. századra a Francia Királyság feudális széttagoltsága is megszűnt. A német és az itáliai területeken ugyanakkor ebben az időszakban sem jött létre egységes birodalom, sőt, mint tudjuk, ez egészen a polgári korig így maradt.^[47]

[17] A király és a rendek közötti hatalom- és egyben feladatmegosztás az államélet valamennyi lényeges funkciójában, így a törvényhozásban, a közigazgatásban és a bírászkodás területén is megvalósult.^[48] A rendi monarchia legfontosabb intézménye, egyben a királyi hatalom országos ellensúlya az általános hatáskörű és az egész országra kiterjedő jogkörökkel rendelkező *rendi gyűlés* volt.^[49] A történettudomány álláspontja szerint „a középkor első valódi rendi gyűlése” a hispániai León rendjeinek 1188. évi, IX. Alfonz király (1188–1230) által összehívott tanácskozása volt.^[50] A gyűlések ezt követően először a félszigeten terjedtek el (1192-ben Katalóniában, később a többi spanyol királyságban, 1254 után pedig Portugáliában is).^[51]

[18] Az európai alkotmányfejlődés emblemikus eseménye az 1215. évi angol *Magna Carta* ellenállási záradékának alkalmazását követően kialakult polgárháborús helyzetben Simon de Montfort által 1265-ben összehívott gyűlés (I. mintaparlament), amelyre az angliai városok küldték el követeket. Az első tényleges angol parlamentnek pedig az 1295. évi, I. Edvárd (1272–1307) által összehívott tanácskozást (II. mintaparlament) szokás tekinteni.^[52] Ruszoly József ugyanakkor arra mutat rá, hogy mindezek csupán „fontos mozzanatai” voltak az angliai rendi képviselés

kialakulásának.^[53] Az angol parlament szerkezete a XIV. századtól tekinthető véglegesnek, amikor kettévált a személyesen meghívott (fő)rendek gyűlése (a későbbi *House of Lords*) és az alsóbb rendek, a vidéki grófságok és a városok követeinek a sokkal szélesebb reprezentációjú tanácskozása (*House of Commons*).^[54] A rendi állam e modernebb, kiterjedtebb formáját rendi képviseleti monarchiának nevezzük.^[55]

[19] Az angliaiánál is szélesebb rendi képviselet valósult meg a XIV. századi Francia Királyság általános rendi gyűlésén (*États Généraux*), amely három „rendből” állt. Ezek közül a harmadik „a polgárságot és a személyében szabad parasztságot”, azaz „a városok és a falvak szabad elemeit” foglalta magában.^[56] Az első francia általános rendi gyűlésnek a közmegegyezés szerint a IV. (Szép) Fülöp (1285–1314) által a pápaság elleni küzdelemben elnyerendő támogatás érdekében 1302. április 10-ére összehívott tanácskozást tekintjük.^[57] Hasonlóan széles, a szabad parasztságot is magába foglaló rendi képviselet volt jellemző a 15–16. századi Skandináviában (Svédország, Dánia–Norvégia) is,^[58] megjegyzendő azonban, hogy a Dán Királyságban 1536–1660 között az általános rendi gyűlés jellemző jogköreit szinte teljes egészében a – kizárólag világi főnemesekből álló – arisztokratikus országtanács (*Rigsråd*) gyakorolta.^[59]

[20] A király és a rendi gyűlés közötti hatalommegosztás hagyományosan a hadviselés két alapkérdésében: a katonák (újoncok) és a háborús költségeket fedező adó „megajánlásában” valósult meg.^[60] Az adómegajánlási jog, a később az észak-amerikai gyarmatokon előszeretettel emlegetett „nincs adóztatás képviselet nélkül” (*no taxation without representation*)^[61] elve valójában nem az 1215. évi *Magna Cartában*, hanem annak 1297. évi (I. Edvárd általi) kiegészítésében gyökerezik.^[62] A rendek hozzájárulása az adó kivetéséhez a rendi állam megkerülhetetlen szabálya volt évszázadokig, melynek megszegése a legitim rendi ellenállást (az egyes chartákban kifejezetten kikötött vagy szokásjogi úton kifejlődött *ius resistendi* érvényesítését) alapozhatta meg. Azok az államok, amelyekben a rendek állandó, rendszeresen fizetendő adót ajánlanak meg és ekként (vagy *expressis verbis*) lemondanak az adómegajánlás jogáról, vagy a király a gyakorlatban a megkérdezésük (adott esetben a gyűlés összehívása) nélkül tud adót kivetni és az adószedést a hivatalnokai útján végre is tudja hajtatni, már nem nevezhetők rendi államnak.

[21] A kifejlett rendi államokban ezen túlmenően a tágabb értelemben vett – a hadsereg és az adóztatás kérdésein bőven túlmutató – országos döntéshozatal, a törvényalkotás is megoszlott a király és a rendek között, mégpedig oly módon, hogy a királynak javaslattevői (*propozíciós*), valamint a folyamat végpontján jóváhagyási (*szentesítési*) joga volt, maga a törvényalkotás viszont az országgyűléseken zajlott. Míg tehát a feudális (és a későbbi abszolút) monarchiában a király szava, egyéni döntése volt a törvény, a rendi államban a törvények csak a király és a rendek között létrejött kompromisszum eredményeképpen, kölcsönös egyetértésével születhettek meg.^[63] Max Weber szerint ez a kompromisszum a *rendi hatalommegosztás* lényege.^[64] A törvényhozási tárgykörök (azok az országos jelentőségű kérdések, amelyekben a rendek megkérdezése nélkül nem lehetett döntést hozni) a rendi monarchia fejlődésének évszázadai során folyamatosan bővültek. A magyar rendi fejlődés sajátossága, hogy ilyen lett például a vallásügy is.

[22] A közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban is megvalósult a király és a rendek közötti hatalommegosztás, jellemzően úgy, hogy a központi végrehajtó hatalom (kormányzás, központi igazgatás) és bíráskodás a király hatáskörében maradt, míg a területi – tartományi, grófsági, megyei és alsóbb – szintű igazgatás és törvénykezés a rendek kezébe került.^[65] A modern állam létrejötté szempontjából – a rendi parlamentek mellett – nagy jelentőségű fejleménye e kormányformának, hogy a központi államapparátusban (annak igazgatási és bírói funkcióiban egyaránt) ekkor váltotta fel a hűbéri, familiáris és személyi kapcsolatokat a szakmaiság (elsőként a kancelláriai tevékenységben, főként az írás- és jogtudó klerikusoknak köszönhetően)^[66] és jelent meg a feladatkörök, szakterületek szerinti munkamegosztás.^[67]

[23] A központosított rendi állam legmagasabb szinten szervezett, leghatékonyabb központi kormányzattal működő változata Svédországban valósult meg, a II. Gusztáv Adolf (1611–1632) által

1612-ben kancellárrá kinevezett *Axel Gustafsson Oxenstierna* államreformja eredményeképpen. Oxenstierna előbb a két hagyományos központi igazgatási szervet, a kamarát és a kancelláriát szervezte újjá, modern elvek szerint,^[68] majd 1634-ben (már a király halála után) egy kormányforma-törvénynek (*Regeringsform*) nevezett jogszabályt: a végrehajtó hatalom sarkalatos törvényét, egy kvázi chartális részalkotmányt fogadtatott el a rendi gyűléssel. (A svéd alkotmányt alkotó fundamentális törvények legfontosabbika a mai napig a *Regeringsform* nevet viseli, jelenleg az 1974. évi van hatályban, 2009-ben módosított változatban.)

[24] Az 1634. évi *Regeringsform* mindenekelőtt megerősítette és kiterjesztette az – elsősorban német és holland példák alapján már az 1620-as évek óta kollegiális elvek szerint szerveződő – központi igazgatást.^[69] A még 1614-ben létrehozott legfelsőbb bíróság, valamint a már említett kamara és kancellária mellett felállítottak két katonai főhivatalt is: a hadügyi és a haditengerészeti kollégiumot. A törvény a kollégiumok eljárási rendjét is szabályozta, előírva azok folyamatos működését (Stockholmban), megteremtve a szakterületek szerint tagozódó, központosított közigazgatást.^[70] A kollégiumok az államszervezetben nem a parlament, hanem az országtanács alá voltak rendelve és egy-egy tanácsúr volt az elnökük (a kancelláriáé a fent említett Oxenstierna). Geoffrey Treasure értékelése szerint a reformok eredményeképpen Svédországban az 1630-as évekre a korabeli Európa „leghatékonyabb adminisztrációja” jött létre.^[71]

[25] Mindezekből jól látható, hogy a központi államszervezet létrejött (amely az abszolutizmus korában fog Európában kiteljesedni, de Svédországban vagy éppen az Erdélyi Fejedelemségben a kifejlett rendi állam időszakában is igen hatékonyan működött) látszólag paradox módon a királyi hatalom meggyengülésével (helyesebben: intézményes korlátainak kialakulásával) együtt valósult meg Európa rendi államaiban. E meggyengülés helyenként – mint Lengyelország példáján látni fogjuk – a monarchia államformájának megrendüléséhez, megkérdőjelezéséhez is vezethetett. A rendek Európa-szerte megerősítették vagy – ha korábban nem rendelkeztek vele – magukhoz ragadták a királyválasztás jogát, a politikai okok miatt nem megváltoztatható régi vagy elfogadandó új (dinasztikus) szabályok szerint öröklődő trón esetében pedig ragaszkodtak a trónra lépés feltételeinek meghatározásához.^[72]

[26] Magyarország az Árpád-ház fiúági kihalása (1301) utáni két évszázadban nevezhető *választott királyságnak*. Már az 1307/08. évi rákosi gyűlés hasonló jogkört gyakorolt (I. Károly megválasztása), 1437 (Zsigmond halála) után pedig ez a megoldás vált általánossá.^[73] Az 1447. évi XXXV. törvénycikk kimondta, hogy „a főpap és báró urak minden megyéből bizonyos nemeseket összehívva, velük együtt és egybehangzóan ejtsék meg a király választását”, Werbőczy pedig 1514-ben, a *Tripartitum* II. részének 3. címében már evidenciaként közli, hogy „a fejedelem is csak a nemesek által választatik”. Az 1526. évi, szerencsétlen kimenetelű kettős királyválasztás és 1540 (János Zsigmond királyként történt „elismerése” Rákos mezején) után a Habsburgok vetettek véget a szabad királyválasztásnak (1547. évi nagyszombati gyűlés), azonban a király beiktatásához mindvégig, még a *Pragmatica Sanctio* 1723. évi becikkelyezését követően is szükség volt a magyar országgyűlés hozzájárulására, az uralkodó részéről pedig a hitlevél elfogadására és a koronázási eskü letételére (1723. évi II. törvénycikk, 10. §).^[74]

3.2. Rendi köztársaságok

[27] A választott királyság szélsőséges változata valósult meg Lengyelországban a tekintélyes lengyel-litván uralkodóház, a Jagellók kihalása (1572) után, amikor a rendi gyűlés (*Sejm*) kimondta, hogy a továbbiakban a királyt a gyűlésen személyesen megjelent nemesek választják.^[75] A lengyel nemesség a XVIII. század végéig élvezte a nemesi aranyszabadságot (*złota wolność*), amely magában foglalta a szabad királyválasztás (*electio libera*), a legitim fegyveres ellenállás és a király letétele, valamint az országgyűlésben bármely törvényjavaslat szabad megvétózása (*liberum veto*) jogosultságát is. A lengyel nemesek – az erdélyi országgyűléséhez hasonló – királyválasztási jogukat három fázisban gyakorolták: az előkészítő (*convocatio*), a királyválasztó (*electio*) és a koronázó

(*coronatio*) szakaszon keresztül. A *convocatio*s országgyűléseken (*Sejm*) az Európa különböző részeiből érkező (és persze a lengyel) királyjelöltek szinte kampánybeszédet tartottak.^[76] A nemesség ezen felül rendszeresen gyakorolta a király letételének jogát is, illetőleg kényszerítette ki az uralkodó lemondását, amint az elsőként II. János Kázmér esetében történt (1668). Emellett – szintén János Kázmér uralkodása óta – minden lengyel nemest egyénenként megilletett a szabad vétó joga (*liberum veto*), amivel bárki meg tudta akadályozni a *Sejm*ben bármely törvény megalkotását vagy határozat meghozatalát.^[77]

[28] A rendi államnak ezt a szélsőséges változatát *rzeczpospolitának*, azaz reszpublikának nevezték az 1573-ban királlyá választott Valois Henrik (1573–1574) kondícióinak meghatározása óta.^[78] Bár az államfő formálisan monarcha (koronás fő) volt, a fent részletezett sajátosságok e korabeli hivatalos megnevezést még mai szemmel is indokoltá teszik. A rendek által szabadon választott és visszahívható király pozíciója névlegessé vált.^[79] Az 1569–1795 közötti lengyel–litván államot ugyanakkor rendi köztársaság helyett nyugodtan nevezhetjük nemesi köztársaságnak (*respublica nobilium*),^[80] ugyanis a *Sejm*ben, azaz az országos rendi gyűlésen a katolikus főpapok mellett szinte kizárólag az (egyébként igen nagy létszámú) nemesség (a felsőházban a főméltóságok, az alsóházban pedig a többi nemes által területi alapon megválasztott követek) vettek részt, a polgárság részvétele a fővárosra szorítkozott.^[81]

[29] Ugyanebben az időszakban, de teljesen más körülmények között jött létre a kora újkori Európa legismertebb, egyben legsikeresebb, föderatív jellegű *rendi köztársasága*, az 1579. október 1-jén a spanyol koronával szemben egymással Utrechtben szövetségre lépett hét észak-németalföldi provincia uniója, azaz az Egyesült Németalföldi Köztársaság^[82] (*Republiek der Verenigde Nederlanden*) – más néven Egyesült Tartományok –, amely teljes nemzetközi jogi elismerést csak az 1648. évi vesztfáliai békefolyamat münsteri szerződésében nyert.^[83] Ez a „holland”^[84] köztársaság, amely 1795-ig állt fenn, a XVII–XVIII. századi európai hatalmi rendszer, kulturális élet és persze világkereskedelem egyik legjelentősebb szereplője lett, jó példát szolgáltatva arra, hogy az abszolút monarchiák korában egy rendi állam, mégpedig rendi köztársaság is sikeresen helyt tudott állni.

[30] Az államalakulat legfőbb államhatalmi szerve a tartományi gyűlések követeiből összetevődő általános rendi gyűlés (*Staten Generaal*) volt, amely a Tartományok legmagasabb tisztviselőjét (kvázi államfőjét), a helytartót (*stadhouder*) választotta. E tisztség az idők során az Orániai-házon belül *de facto* örökletessé vált, bár a választás intézménye formálisan fennmaradt.^[85] Szemben a nemesség által uralt magyar vagy éppen a fent említett, szinte nemesi kizárólagosságon alapuló lengyel rendiséggel,^[86] az észak-németalföldi tartományok sajátosságaiból adódóan a *Staten Generaal*ban a kereskedővárosok polgársága jelentette a domináns tényezőt.^[87] A *Staten Generaal* mint „főtestület” egész évben, folyamatosan ülésezett, és nemcsak törvényhozói, hanem államfői jogköröket is gyakorolt, beleértve a követküldést és a külföldi követek fogadását, valamint általánosságban a Tartományok közös hadügyeinek és külügyeinek irányítását.^[88]

[31] Hasonló jelentőségre tett szert a XVIII. században, XII. Károly abszolutista uralkodó (1697–1718) halála után a svéd rendi parlament, a *Riksdag* is. Az elhunyt király húga, az országtanács ülésein már 1715 óta részt vevő Ulrika Eleonóra – férje, Frigyes hesseni herceg tanácsára – kinyilvánította, hogy a királyválasztás joga visszaszállt a *Riksdagra*, amelyet 1719-ben össze is hívott (ezt XII. Károly két évtizedes uralkodása alatt egyszer sem tette meg). A parlament a régi alkotmányos rendet felélesztő, bátyja után teljesen új stílusú kormányzást ígérő főhercegnőt meg is választotta Svédország uralkodójává. Ulrika Eleonóra azonban nem sokkal később átengedte az uralkodást Frigyes hercegnek, amit a *Riksdag* 1720 márciusában jóvá is hagyott (I. Frigyes, 1720–1751).

[32] Az ugyanakkor elfogadott új kormányforma-törvénnyel új korszak vette kezdetét, melyet „a szabadság korának” (*Frihetstiden*) nevez a svéd történeti hagyomány.^[89] Az 1720. évi *Regeringsform* újraszabályozta a király, a kormányzati szervek és a parlament egymáshoz való viszonyát, és kimondta, hogy a végrehajtó hatalom immár nem az uralkodónak és az országtanácsnak (*Riksråd*), hanem a parlamentnek (*Riksdag*) felelős. Az 1772-ig, III. Gusztáv (1771–1792) felvilágosult

abszolutista államcsínyéig tartó időszak jellegzetessége továbbá, hogy Németalföldre hasonlóan itt is a parlament, illetve annak egy szűkebb, a paraszti követeket nélkülöző testülete, a száz tagból álló Titkos Bizottság (*Sekreta Utskottet*) irányította – a királlyal való „kapcsolattartás” funkciója körében – a diplomáciát és felügyelte a pénzügyeket. Az 1723. évi új parlamenti rendtartás (*Riksdagsordning*) értelmében a kormányzat feletti ellenőrzés is e testület jogkörébe tartozott. Michael Roberts szerint „amikor a parlament ülésezett, a Titkos Bizottság volt az ország valódi kormánya”.^[90]

[33] A rendi állam legfontosabb öröksége a jelenkor számára az országos képviselői gyűlések létrejötte és megerősödése. Egyes országokban – mint Anglia, Lengyelország, Magyarország vagy Svédország^[91] – a parlament olyan erős pozícióba került az államéletben, hogy a kora újkor domináns európai kormányzati rendszere, az abszolút monarchia meg sem tudott valósulni (lásd a magyar és a lengyel–litván államfejlődés példáját), máshol pedig az abszolutista színezetű időszakokban is fennmaradt a parlament, még ha működése ilyenkor többnyire a király akaratának megfelelő törvények formális elfogadására szorítkozott is (lásd a Tudor-korszakot a XVI. századi Angliában vagy a XVII. század végi svéd abszolutista kísérletet). Utóbbi két állam azért is különleges, mert a jelenkori parlamentáris állam szerves fejlődés, hosszú folyamat eredményeként, fokozatosan alakult ki a XIX. század elejétől a következő századfordulóig a rendi képviselői, majd alkotmányossá (és népképviselőivé) váló monarchiából, miközben a parlamentáris kormányzás hagyománya megszilárdult, megkerülhetetlenné vált az államéletben.

4. Az abszolút monarchia

[34] Azt a monarchikus kormányformát, amelyben az uralkodó hatalmának korábban kialakult intézményi korlátai elhalványodtak vagy megszűntek, és amelyet osztott főhatalom helyett *hatalomegység* jellemez, abszolút monarchiának nevezzük.^[92] A hatalomegységet (más kifejezéssel: egységes államhatalmat), mint az abszolút monarchiák meghatározó fogalmi elemét, a kormányformát elsőként definiáló Georg Jellinek a híres *ulpiánusi tételre*, a „fejedelem fel van oldozva a törvények alól” (*princeps legibus solutus est*) alapelveire vezette vissza.^[93] Az abszolutista állammodellben az uralkodó mint államfő kezében koncentrálódik a törvényhozó és végrehajtó hatalom,^[94] a bírói hatalom pedig csak funkcionálisan különül el az utóbbitól, szervezetét tekintve a központi igazgatás igazságügyi szakterületeként funkcionál. Péteri Zoltán szavaival: „az uralkodó a hatalom egyetlen letéteményese.”^[95] Az államhatalom bázisa a királynak alárendelt hivatalnokrendszer (bürokrácia).^[96]

4.1. Az abszolutizmus elmélete

[35] Az abszolutizmus a monarchia olyan elméletét jelenti, amelyben „az uralkodónak minden külső (pápa, császár) és belső hatóságtól függetlenül jogi felhatalmazása van arra, hogy mindent megtegyen a közhaszon, a nép érdekében”.^[97] Ez a teória a százéves háború megrázkódtatásait követően újjáépülő Francia Királyságban teljesedett ki először. Az abszolutizmus legismertebb teoretikusa Jean Bodin, aki *Hat könyv az államról* (*Les Six Livres de la République*) című, 1576-ban megjelent híres művében a szuverenitásról megállapította, hogy az nem más, mint „egy állam állandó és abszolút hatalma”.^[98] Bodin az alábbi ismertetőjegyeit nevezte meg a szuverén királyi hatalomnak: a törvények megalkotásának kizárólagos jogát; a háborúról és a békekötésről szóló döntést; az igazságszolgáltatást; a hivatalnokok kinevezését és elmozdítását; a vámok és adók kivetését és elengedését; a kegyelmezést; a pénzverés jogát; valamint a hűségeskü érvényesítését. Az egyház feletti felségjog kimaradt a felsorolásból, ennek azonban – amint arra Kersten Krüger rámutat – minden bizonnyal az volt az oka, hogy a könyv megjelenésekor ez túlzottan érzékeny téma lett volna Franciaországban (hugenották).^[99]

[36] Jean Bodin mellett fontos ideológusa volt az – isteni jogalapon álló – abszolút királyi hatalomnak VI. Jakab skót király (1567–1625, I. Jakab néven angol király is 1603-tól), aki az organikus

államtan rendi monarchiákban közkedvelt, Magyarországon Werbőczy által is ismert és alkalmazott tételét, mely szerint a fej (uralkodó) és a végtagok (rendek) egymással szerves és elválaszthatatlan egységet képeznek és csak kölcsönös együttműködésükkel képzelhető el a jól működő közhatalom, 1598-ban kiadott *A szabad monarchiák igaz törvénye (The True Law of Free Monarchies)* című művében akként pontosította, hogy

a fő a testről gondoskodik, akár a király a népéről. Amint az irányítás a fejből ered, az ennek megfelelő végrehajtás a többi tag feladata [...] könnyen megeshet [...], hogy a fő arra kényszerül, hogy levágjon egy-egy megromlott tagot, ezzel megőrizve a test egységét: de hogy milyen állapotba kerül a test, ha a főt bármilyen gyengesége miatt levágják, az olvasó ítéletére bízom.^[100]

[37] A teoretikusok közül végül kiemelést érdemel IV. Keresztély dán király (1588–1648) udvari orvosa, a német születésű Henning Arnisæus, aki 1610-ben megjelent *Három könyv a felségjogról (De jure majestatis libri tres)* című munkájában – már címéből is jól láthatóan – Bodin elméletét fejlesztette tovább. Arnisæus az uralkodói jogok két fő csoportját határozta meg. Az elsőt „nagy felségjogoknak” nevezte, melynek lényege, hogy a király csak személyesen gyakorolhatja őket, azaz nem átruházhatók – ide tartozik a törvényhozás, a hadüzenet és békekötés, valamint a tisztségviselők kinevezésének joga. A másik csoportba tartozó „kis felségjogok” tényleges gyakorlásának jogával egyéb, alsóbb szintű hatalmi szervek is felruházhatók – ezek közé tartozik a pénzverés és adóztatás joga, valamint (Bodin rendszerén túllépve) az egyházkormányzati jog is.^[101]

4.2. Abszolút monarchiák a gyakorlatban

[38] Az elméleti, ideológiai-politikai alapok mellett a technikai és gazdasági fejlődésből adódó kihívásoknak (helytállás a nemzetközi hadszíntereken és a világméretűvé bővült kereskedelem) köszönhető, hogy Európa jelentős részén a XVII. század második felében a gyakorlatban is megvalósult az abszolút monarchia kormányzati rendszere, amely a rendi államot váltotta fel az egyes országok alkotmányfejlődésében és – Szent Zoltánt idézve – a XVIII. század végéig „Európa uralkodó kormányformája volt”.^[102] A rendi államok abszolutisztikus rendszerűvé alakulása ugyanakkor nem volt törvényszerű, megkerülhetetlen folyamat: az új kihívásokra választ adó, nagy létszámú professzionális állami hadsereg és bürokráciára, valamint állandó adóztatásra és tudatos gazdaságpolitikára épülő modern *fiskális-katonai állam* az észak-németalföldi Egyesült Tartományok esetében rendi köztársaságként, Anglia (az 1706/07. évi uniós törvények után: Nagy-Britannia) esetében rendi képviseleti (később alkotmányossá váló) monarchia formájában is működőképes volt.^[103]

[39] Ez a két ország azonban a kivételt és nem a főszabályt jelentette: Európa államainak túlnyomó része rendi államból abszolút monarchiává fejlődött.^[104] Az állandó állami adóztatás és a hadviselés átalakulása (a hagyományos nemesi, lovagi hadviselés eljelentéktelenedése) a rendi hatalommegosztás alapjait rendítette meg. A rendi gyűlések háttérbe szorultak, összehívásuk és működtetésük a hatékony kormányzást már nemhogy segítette volna, inkább akadályozta. Ez a folyamat játszódott le Franciaországban, ahol 1614–1789 között országos szinten egyáltalán nem tanácskoztak a rendek, sőt tartományi szinten is visszaszorultak a rendi gyűlések; Spanyolország tartományaiban, ahol a Habsburg-korban már amúgy is igen erőtlenné vált a *Cortes* (Kasztíliaiban 1665 után össze sem hívták) és Portugáliában is (ahol 1697-ben ült össze utoljára a szintén *Cortesnek* nevezett gyűlés).^[105]

[40] Az abszolút monarchia „mintaállama” azonban – a korábbi közvélekedéssel ellentétben – nem a Francia Királyság vagy Spanyolország, még csak nem is Brandenburg–Poroszország vagy valamely más, a harmincéves háború utáni német fejedelemség volt, hanem Dánia (és a vele együtt kormányzott, a dán korona alá tartozó Norvégia).^[106] Itt az 1660. májusi koppenhágai békét, a

svédekkel kötött sokadik, és – óriási veszteségeket követően – az ország létét végül megmentő békeszerződést követően szinte laboratóriumi körülmények között építették ki az abszolút monarchia rendszerét, jelentős mértékben támaszkodva a már említett, Henning Arnisæus által írt államelméleti műre.^[107]

[41] III. Frigyes (1648–1670) annak okán, hogy a svédekkel vívott háborúk kiürítették a kincstárat és az ország eladósodott, ahelyett, hogy az országtanácshoz fordult volna (ahogy az adóügyekben szokás volt), általános rendi gyűlést hívott össze 1660 szeptemberére. Az országgyűlést a királyhoz hű Koppenhága városában tartották meg, amelyet körülvett a hadsereg, a városkapukat pedig lezárták. Az uralkodó – az „adófizető rendek”, azaz a lutheránus államegyház és a kereskedőpolgárság támogatásával – lemondatta a nemességet a privilégiumairól és kimondatta a királyi hatalom örökletességét. A tanács kénytelen volt Frigyeset feloldozni az 1648. évi, egyébként a szokásokhoz képest is igen restriktív királyi hitlevélben vállalt kötelezettségei alól, majd – az országgyűléssel együtt – megszűnt tovább működni. Dániában az országtanácsot soha többé, országgyűlést pedig az 1848. évi alkotmányozó gyűlésig nem hívtak össze.^[108]

[42] Az új államhatalmi berendezkedést az 1661. januári „abszolút és örökletes kormányzatról szóló törvény” (*Enevoldsarveregeringsakten*) rögzítette, amelyet a rendek már nem az országgyűlésen, hanem írásban fogadtak el (írták alá).^[109] A törvény értelmében a kormányzatot „úgy béke, mint háborús időkben” egyetlen főhatalom irányítja, a király pedig „a felségjogok teljességével” rendelkezik. A részletes szabályok meghatározására a III. Frigyes által 1665. november 14-én aláírt, *Lex Regia Perpetua* (örökös királyi törvény, *Kongelov*) címet viselő újabb jogszabályban került sor, amelynek végleges változatát egy művelt és világlátott polgárfiú, a királyi könyvtár volt vezetője, az uralkodó személyi titkára, Peder Schumacher írta. A *Kongelovot* – az abszolút és örökletes kormányzatról szóló 1661. januári törvényből fakadó felhatalmazásra tekintettel – a rendek részéről már senkinek nem küldték meg aláírásra, csak az uralkodó látta azt el kézjegyével.

[43] Az 1665. évi törvény megerősítette, hogy Dánia abszolút és örökletes monarchia. Kimondta, hogy az uralkodó „minden emberi törvény felett áll, és sem vallási, sem világi ügyekben nem ismer el maga felett semmilyen más főhatalmat és bírót, csak Istent magát”. A király sem szóban, sem írásban nem volt alávethető semmilyen eskünek vagy bármilyen kötelezettségnek (amilyenek korábban a *håndfæstningek*, azaz a királyi hitlevelek voltak), és minden ilyen tartalmú okmány semmisnek volt tekintendő. A törvény az abszolút királyi hatalom általános megfogalmazása mellett az uralkodó egyes kifejezett hatásköreit is felsorolta.^[110] Az államelméleti megalapozottságában és kidolgozottságában a maga korában egyedülálló *Kongelov* lényegében a dán abszolút monarchia chartális alkotmányának tekinthető.^[111] Jelentősége kapcsán kiemelendő, hogy közel kétszáz esztendeig: az 1849. júniusi alkotmányig, sőt, a trónöröklési szabályokat tekintve az 1853. júliusi trónöröklési törvényig hatályban maradt.

[44] Az 1660-as években sor került a dániai kormányzat átszervezésére is, minden tekintetben megfelelően az abszolút monarchia elveinek. Öt kollégiumot hoztak létre (az 1660 októberében megszüntetett *Rigsråd* feladatkörét átvevő államkollégium; az egyeduralom idején már közös kollégiumnak tekinthető két – dán és német – kancellária; a pénzügyi kollégium; valamint az admirális és a hadügyi kollégium), majd ebbe a rendszerbe tagozódott be hatodik kormányzéként az 1661 februárjában felállított legfelsőbb bíróság is. A kollégiumok kizárólag a királynak voltak alárendelve, vezetőiket az uralkodó nevezte ki és mozdíthatta bármikor el. A középszintű igazgatást is átalakították: 1662 februárjában a középkori eredetű, földbirtokokon alapuló igazgatási egységek helyébe megyéket (*amtok*) hoztak létre, amelyek élére a király által kinevezett, állam által fizetett tisztviselők kerültek. A dán abszolutista állam ezzel a korabeli Európa talán legjobban szervezett bürokratikus állama lett.^[112]

[45] A *Kongelov* ugyanakkor abból a szempontból is kiváló összefoglalása egy abszolút monarchia uralkodói jogköreinek, hogy meghatározta azok korlátait is. Már az I. cikkely kimondta, hogy a király köteles fenntartani államában a kereszténységet, mégpedig az 1530. évi Ágostai Hitvallás

szerint.^[113] A XIX. cikkely értelmében a korona fennhatósága alá tartozó területek („Dánia, Norvégia, valamint minden tartománya, földje, szigete, erődje”) egymástól el nem választhatók és el nem adományozhatók; a III. cikkely szerinti kizárólagos törvényalkotási és -módosítási jog alól pedig épp maga a *Kongelov* jelentette a kivételt, amely „mint a királyság valódi fundamentuma és alkotmánya” az idők végeztéig megváltoztathatatlan és visszavonhatatlan. Ebből adódóan a király sem az öröklési rendet, sem a királytörvény hatásköri szabályait nem változtathatta meg.^[114]

[46] Az abszolút monarchia tehát nem azt jelentette, hogy a király tetszése szerint bármit megtehetett, hanem azt, hogy hatalmának nem voltak intézményes korlátai,^[115] azaz nem volt olyan szerve az alkotmánynak, amely az államfői hatalommal szemben ellensúlyt, kontrollt képezhetett volna (mint a rendi monarchiában a rendi gyűlés, az alkotmányos monarchiákban a parlament és a parlamentnek felelős kormány). A királyi hatalom jellemző korlátai az államvallás (amelyet az uralkodónak kötelessége volt elfogadni, adott esetben felvenni, és megvédeni), az alaptörvények (például trónöröklési rend, a birodalom egysége) sérthetetlensége, valamint az erkölcsi normák voltak.^[116] Ahogy Szűcs Jenő rámutatott: „elvileg mindvégig érvényben maradt az, amit Bodin úgy fogalmazott, hogy a szuverénnek nincs hatalmában a természetjogot áthágni, bármit is tenni igazságos és ésszerű ok nélkül.”^[117]

4.3. A felvilágosult abszolutizmus

[47] Az abszolút monarchiák fejlődésének erkölcsi meghatározottságára jó példa, hogy egyes államok uralkodóira nagy hatást gyakoroltak a XVIII. századi (elsősorban francia) felvilágosodás eszméi, melyek hatására – anélkül, hogy a hatalommegosztás és a korlátozott monarchia koncepcióját magukévá tették volna – önként „a közjó szolgálatába” álltak. Kormányzataik figyelme ennek köszönhetően a hagyományos (katonai, pénzügyi, közigazgatási) funkciók mellett új területekre is kiterjedt (szegényügy, oktatásügy). A felvilágosult abszolutista uralkodók társadalompolitikája a jogegyenlőségre épült. Igyekeztek előmozdítani a polgárság kulturális, szellemi és vagyoni gyarapodását, a feudális jellegű terheket és kööttségeket próbálták csökkenteni, a jobbágyságot garanciákkal védték, sőt annak eltörlésére törekedtek. Kiemelt hangsúlyt fektettek a jogrendszer modernizálására is. Szakemberek, gyakorló jogászok és jogtudósok segítségével átfogó kodifikációs munkálatokat rendeltek el, melyek eredményeképp modern elvek szerinti törvénykönyvek születtek.^[118]

[48] Az abszolutizmus ezen újabb, elsősorban a XVIII. század közepére és második felére jellemző változatára Wilhelm Roscher (1817–1894) német történész használta először 1847-ben az *Allgemeine Zeitschrift für Geschichte* c. folyóiratban megjelent tanulmányában, majd 1874-ben Münchenben kiadott gazdaságtörténeti művében (*Geschichte der National-Ökonomik in Deutschland*) is a „felvilágosult abszolutizmus” (*aufgeklärter Absolutismus*) kifejezést.^[119] Az érintett államok közül természetesen a Porosz Királyság érdemel elsőként említést, már I. Frigyes Vilmos uralkodása idejéről (amire jó példa az 1717. évben pietista hatásra megalkotott híres iskolatörvény), különösen pedig II. Frigyes (1740–1786) korában. A Habsburg Birodalomban is jelentős felvilágosult abszolutista kísérletek történtek, Mária Terézia (1740–1780) uralkodásának második szakaszától (1765-től) II. Lipót (1790–1792) haláláig. A Mediterráneum térségében Spanyolország és Portugália emelendő ki – előbbi III. Károly (1759–1788) korában, utóbbi különösen *Pombal márki* (*Sebastião José de Carvalho e Melo*, 1699–1782) főminisztersége idején –, Dánia kormányzati berendezkedésére pedig az 1730-as évektől egészen az 1848/49. évi alkotmányos átalakulásig a felvilágosult abszolutizmus volt jellemző.^[120]

[49] Végezetül megjegyezzük, hogy az Orosz Birodalom kapcsán is szokás az abszolút monarchia kormányformájáról – II. Katalin uralkodása időszakában (1762–1796) felvilágosult abszolutizmusról – beszélni. Ez az álláspont csak részben helyes, ugyanis – ahogy Sashalmi Endre rámutat – az orosz cári „abszolutizmus” inkább volt egy reformok felé nyitott *keleti autokratikus rendszer*, mint európai típusú abszolút monarchia.^[121] Sente Zoltánt idézve:

A történeti fejlődés szempontjából Európa periférikusnak tekintett birodalmai, a cári Oroszország és az Ottomán Birodalom olyan despotikus kormányzatú államok voltak, amelyek bár az uralkodó egyszemélyi, korlátlan hatalmán alapultak, mégsem szokták a nyugat- vagy közép-európai abszolút monarchiákhoz sorolni őket. Ennek elsősorban az az oka, hogy társadalomfejlődésük során nem alakultak ki azok az intézmények a rendiségtől a területi autonómiákig, amelyeknek olyan nagy szerepük volt Európa nagyobb részén az abszolutizmust követő polgári átalakulásban.^[122]

5. Az alkotmányos monarchia

[50] A történeti kormányformák körében említendő, időben utolsó (és már a jelenkorba átvezető) berendezkedés az alkotmányos monarchia volt, amelyet alkotmánytörténeti szempontból jól meghatározható kritériumok szerint lehet elhatárolni a parlamentáris monarchiától. A legújabb alkotmányjogi szakirodalomban ezzel ellentétes véleménynel is találkozhatunk: Szentpéteri Nagy Richárd szerint egy monarchia vagy abszolút, vagy alkotmányos, utóbbi esetben pedig fogalmilag parlamentáris is,^[123] ez azonban történeti megközelítésben aligha helytálló álláspont. Az alkotmányos monarchia ugyanis a korlátozott monarchiáknak egy olyan, időben korábbi megjelenési formája volt – „ma már történetinek számító kormányzati rendszer”^[124] –, amelyben az államfő aktív résztvevője, tényezője volt az alkotmányos intézményrendszernek, csupán intézményes korlátok szorították keretek közé a működését.

[51] A „klasszikus triászt”, azaz a törvényhozó és a végrehajtó hatalom, valamint az államfő viszonyrendszerét megvizsgálva mindenekelőtt azt láthatjuk, hogy az alkotmányos monarchiákban a törvényhozás – a rendi monarchiákhoz hasonlóan – megoszlott az országgyűlés és az uralkodó között. Utóbbit a törvénykezdeményezés és a szentesítés joga illette csak meg, azaz a törvényalkotási folyamat két végpontján voltak jogkörei, míg maga a törvényhozási munka a parlamentben zajlott,^[125] amely ebben a korszakban már rendszerint (legalább részben) a nép által választott, azaz népképviselően és nem rendi képviselően alapuló testület volt, vagy – mint Nagy-Britannia vagy Svédország esetében – fokozatosan azzá vált. Az uralkodó ugyanakkor megtehetette, hogy megakadályozza a parlament (mindkét háza) által elfogadott törvényjavaslat törvényként való kihirdetését. A szentesítés elmaradása vétót jelentett, amiben a király korlátozva nem volt, ellentétben a parlamentáris monarchiákkal, ahol az uralkodó megkerülésével is alkotható törvény, a király szerepe a törvényalkotásban formálissá vált, sőt egyes államokban (mint a mai Svédország) a kormány maga is kihirdetheti a törvényeket.^[126]

[52] A végrehajtó hatalomban még ennél is markánsabb a különbség a két kormányforma között: az alkotmányos monarchia uralkodója még rendelkezett tényleges végrehajtó hatalmi jogkörökkel, bár – az abszolút monarchiától eltérően – azoknak már nem volt kizárólagos letéteményese, hanem alkotmányos keretek közé szorítva, a parlamentnek felelős, de általa kinevezett kormánnyal megosztva gyakorolhatta őket.^[127] Bizonyos klasszikus államfői jogkörök azonban még ez utóbbi szabály alól is kivételt jelentettek: e kormányformában a külügy tényleges irányítója és a hadsereg főparancsnoka még az államfő volt.^[128] Az Osztrák–Magyar Monarchia közös ügyeiről rendelkező törvényünk a közös hadügyek kapcsán egyértelműen ki is mondta, hogy azok „Őfelsége által intézendőnek ismertetnek el” (1867. évi XII. törvénycikk, 11. §).^[129] Urbán Aladár szavaival: a királyok szerepe „nem korlátozódik a végrehajtó hatalom névleges vezetésére, mivel ők állnak a társadalmi élet csúcsán [...] és a külföld számára ők az állam megtestesítői, képviselői”.^[130]

[53] Szalai András szerint az alkotmányos monarchia „legfontosabb elhatároló ismérve a parlamentáris monarchiához képest” az volt, hogy bár a kormányt közjogi értelemben a parlament vonhatta felelősségre, a politikai felelősségre vonás intézményrendszere még nem alakult ki, azaz a

kormány a királynak (is) tartozott politikai felelősséggel.^[131] Ennek megfelelően a király megtehetette, hogy a parlamenti többség (vagy alsóházi többség) rokonszenvét nem élvező saját bizalmi emberét nevezi ki miniszterelnöknek, ezzel kapcsolatban évtizedekig nem kötötte sem szokásjogi, sem írott szabály. Példaként említhetjük a dán alkotmányos monarchiát 1866–1901 között,^[132] vagy a „darabontkormány” (báró Fejérváry Géza) kinevezését Magyarországon 1905-ben nemhogy az új, függetlenségpárti képviselőházi többség, hanem gyakorlatilag az egész képviselőház politikai akarata ellenére.^[133]

[54] Az európai alkotmányos monarchiák jellemzően az abszolút monarchiákat váltották fel,^[134] azonban arra is van példa, hogy rendi (képviseleti) monarchiák váltak viszonylag zökkenőmentes, szerves fejlődés eredményeként alkotmányos monarchiává. E két kormányforma között jelentett átmenetet Anglia a „dicsőséges forradalom” (1688–1689) éveitől minimálisan az 1832. nagy választójogi reformtörvényig (*Great Reform Act*) eltelt másfél évszázadban, amikor a parlamentáris kabinetkormányzás modern intézményrendszere és mechanizmusa kialakult ugyan, csakhogy a parlament még a rendi képviselet hagyományos rendszerében szerveződött.^[135] Igen érdekes – és talán ez vezethet az említett eltérő véleményekhez, különösen az angolszász szakirodalomban, és annak nyomán a hazai tudományos életben is –, hogy Nagy-Britanniában erre a korszakra vezethető vissza a királyi vétójog „elenyészése” is: Anna királynő (1702–1714) volt az utolsó, aki utoljára gyakorolt vétót az angol történelemben 1707-ben.^[136] Angliában tehát a korlátozott monarchia történeti és modern kormányformái, a rendi, az alkotmányos és a parlamentáris monarchia szinte észrevétlenül folytak egymásba.^[137]

[55] Hasonlóan izgalmas a svéd alkotmányfejlődés is. Itt az 1809. évi új kormányforma-törvény (*Regeringsform*) egy 1772-től tartó abszolutisztikus kísérletet váltott ugyan fel, azonban a parlament összetétele tekintetében nem hozott változást, fenntartotta annak a XVI. század óta fennálló négykamarás rendi struktúráját (nemesség, egyház, polgárság és parasztság), sőt maga a törvény is „az ország rendjei (*Rikens ständer*) kifejezést használta az országgyűlés megnevezésére.^[138] Azaz, miközben sok tekintetben (például a miniszteri ellenjegyzéssel és a miniszterek közjogi felelősségre vonásával kapcsolatban) már az 1791. évi francia alkotmány új szellemű rendelkezéseit idézte, valójában „átmenet volt a középkori eredetű rendi paktumok és a modern írott alkotmányok között”.^[139] A svéd *Riksdag* rendi jellege egészen az 1866. évi új országgyűlési rendtartás (*Riksdagsordning*) hatályba lépéséig fennállt.^[140]

[56] A valódi alkotmányos monarchia – gyakorlatban szinte ki sem próbált, hatását tekintve mégis nagy jelentőségű – „prototípusa” kétségkívül az 1791. szeptember 10-én elfogadott első francia forradalmi alkotmánylevél (chartális alkotmány) szerinti szabályrendszer és alkotmányos berendezkedés volt.^[141] E dokumentum két legfontosabb rendelkezése iránymutatóvá vált a későbbi, XIX. századi monarchikus alkotmányok számára. Egyrészt az 1791. évi alkotmány kimondta, hogy a király, bár a végrehajtó hatalom feje, e hatalmát csak az általa kinevezett miniszterek útján gyakorolhatja, és valamennyi intézkedéséhez *miniszteri ellenjegyzés* szükséges. Másrészt kimondták a miniszterek (közjogi) felelősségét, azaz azt a szabályt és egyben elvet, mely szerint a Nemzetgyűlés vádat emelhetett a miniszterekkel szemben.^[142]

[57] A francia alkotmány forradalmi jellege tükröződik ugyanakkor abban a – hamarosan alkalmazást nyert – különös szabályban, mely szerint hazaárulás esetén a Nemzeti Főtörvényszék magát a királyt is felelősségre vonhatta^[143] (ez nemhogy az alkotmányos monarchiákra, hanem a monarchia államformájára általában nem jellemző, már-már köztársasági szellemű rendelkezés volt). Szintén nem jellemző az alkotmányos monarchiákra, hogy a király nem gyakorolhatott abszolút vétójogot, csupán két törvényhozási ciklus erejéig (négy esztendeig) hátráltathatta a neki nem tetsző törvény kihirdetését, és még ez a felfüggesztő vétó sem volt alkalmazható adójogi kérdésekben, alkotmánymódosítások vonatkozásában, valamint a miniszterek felelősségre vonásával kapcsolatban.^[144]

[58] Az 1791. évi francia alkotmány szolgáltatta a mintát – egyebek mellett – az 1812. évi spanyol

(„cádizi”) alkotmány számára,^[145] de az 1814. május 17-ei (módosításokkal mind a mai napig hatályos) norvég alaptörvény (*Grunnlov*, korabeli dán írásmóddal: *Grundlov*) megalkotói is tanulmányozták és forrásként használták, több más korabeli chartális alkotmánnyal (így a cádizival) együtt.^[146] Valódi hatást azonban nem közvetlenül, hanem közvetett módon, mégpedig az 1831. évi belga alkotmányon keresztül gyakorolt a XIX. századi európai polgári átalakulás monarchiáinak kormányzati berendezkedésére. Az 1830. júliusi (újabb) francia forradalmat követő brüsszeli felkelés eredménye ugyanis nemcsak a délebbi németalföldi tartományok elszakadása volt, hanem egy példaértékű új alkotmány megalkotása is.^[147]

[59] A Nemzeti Kongresszus által 1831. február 7-én^[148] elfogadott alaptörvény értelmében a törvényhozó hatalmat a király a kétkamarás – amerikai mintára: Képviselőházból és Szenátusból álló, „A Kamaráknak” (*Les Chambres*)^[149] nevezett – parlamenttel együtt gyakorolta. A Kamarákat a király hívta össze, üléseit elnapolhatta és be is rekeszthette, továbbá megillette a felosztatás joga is. Utóbbi esetben köteles volt negyven napon belül kiírni az új választásokat és két hónapon belül össze kellett hívnia az új országgyűlést.^[150] A törvényalkotásban az uralkodó törvénykezdeményezési és szentesítési (valamint kihirdetési és közzétételi) jogot gyakorolt.^[151] A király volt a végrehajtó hatalom feje (hivatalosan „őt illette meg” a végrehajtó hatalom), azonban az alkotmány valamennyi intézkedéséhez miniszteri ellenjegyzést kívánt meg.^[152] A minisztereket a király nevezte ki és bocsáthatta el, a miniszterek jogsértése esetén viszont a Képviselőház emelhetett vádat ellenük, az ítéletet pedig a Semmitőszéknek nevezett legfőbb bírói fórum (azaz – az amerikai alkotmány szerinti *impeachment* eljárásával ellentétben – nem a Szenátus) hozta meg.^[153]

[60] Az első belga királyt, Lipót szász–coburg–saalfeldi herceg személyében (I. Lipót, 1831–1865) maga az alkotmányozó gyűlés, a Nemzeti Kongresszus választotta meg,^[154] ezt követően azonban az ő leszármazottai meghatározott trónöröklési rendben követhették egymást (a jelenleg uralkodó Fülöp is a Szász–Coburg–Gotha-i dinasztia tagja). Az 1831. évi alkotmány szerint a királyt megillette a hadüzenet és békekötés joga, ő volt a hadsereg főparancsnoka és a külpolitika tényleges irányítója, háborúban és békeidőben egyaránt.^[155] Az 1791. évi francia alkotmánynak a király (hazaárulás esetére szűkített) felelősségének szabályát végül – bár az alkotmányozás során még ez is felmerült – nem emelték át a belga alaptörvénybe.^[156]

[61] Az államfői jogkörök fent ismertetett szabályaiból jól látszik, hogy a belga alkotmány messze nem a mai értelemben vett parlamentáris monarchia, hanem a klasszikus, XVIII–XIX. századi, még a király aktív közhatalmi szerepvállalását jelentő alkotmányos monarchia rendszerét vette át és csiszolta tökéletesre. Mintát szolgáltatott gyakorlatilag valamennyi polgárosodó európai monarchia, különösen az 1848–1849. évi alkotmányos átalakulás során – nem köztársasági formában – kialakuló új kormányzati rendszerek számára.^[157] Magyar szemmel visszaolvassva fent ismertetett főbb szabályait, nem nehéz észrevenni (sőt: nehéz nem észrevenni) a közte és az 1848. évi III. törvénycikk között mutatkozó párhuzamokat. A magyar alkotmányos monarchia berendezkedését, azon belül a végrehajtó hatalom működésének alapvető szabályait 1946-ig, sőt, bizonyos tekintetben egészen az 1949. évi chartális alkotmányig (azaz még a demokratikus köztársaság időszakában, az 1946. évi I. törvénycikk hatálya alatt is) alapvetően meghatározó „áprilisi törvényünkben” nem kevesebb, mint nyolc olyan szakasz található, amely szövegszerű egyezést, átfedést mutat a belga alkotmány hasonló tárgyú rendelkezéseivel.^[158]

[62] Az alkotmányos monarchia az európai királyságokban a XIX–XX. század fordulójáig domináns kormányforma volt. A századforduló táján alakultak ki azok a feltételek, amelyek már megalapozzák a „parlamentáris” minősítést: az általános választójog; a parlamenttel és a kormánnyal szembeni erős államfői jogok – különösen: a vétó, valamint a parlament akaratával ellentétesen is gyakorolt kinevezési jog – elenyészése; valamint a miniszterek országgyűléssel szembeni politikai felelősségének intézményesülése.^[159] Arra a kérdésre, hogy elhatárolható-e egymástól a még átmenetinek, félpárlamentárisnak tekinthető alkotmányos és a valóban parlamentáris kormányformájú monarchia, vagy e kettő egy és ugyanaz, frappáns választ ad a dán történetírás, amely azt a fordulópontot, amikor IX. Keresztély (1863–1906) 1901. július 24-én először nevezett ki a népképviselői alsóház

többségének bizalmát élvező (liberális, *Venstre*-reformpárti) miniszterelnököt, *systemschriftének*, azaz „rendszerelváltásnak” nevezi.^[160] Rendszert váltani márpedig csak úgy lehet, ha az új nem azonos a leváltottal.



6. JEGYZETEK

[1] A teljesség igénye nélkül lásd például: CSERVÁK Csaba: „Milyen a magyar kormányzati rendszer? – A kormányforma fejlődése és problémái” *Jogelméleti Szemle* 2001/4; HALÁSZ Iván: „Az államforma kérdése és az államfők típusai” in BENDE Zsófia – HALÁSZ Iván (szerk.): *Összehasonlító alkotmányjog. Fejezetek az alkotmány, az állam, az államszervezet és az alapvető jogok témaköréből*, Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014, 58; KÉPES György: „Állam- és kormányformák” in KÉPES György (szerk.): *A hatalommegosztás állama. Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet a polgári korban*, Budapest, ELTE Eötvös, 2013, 51; KUKORELLI István: „A magyar állam- és kormányforma stabilizátorai és demokráciadeficitjei” *Magyar Tudomány* 2016/8, 908; LAMM Vanda – PESCHKA Vilmos (főszerk.): *Jogi lexikon*, Budapest, KJK-Kerszöv Kiadó, 1999, 28, 354; TÓTH Károly: „Államszervezet” in TÓTH Judit – LEGÉNY Krisztián (szerk.): *Összehasonlító alkotmányjog*, Budapest, Complex, 2006, 122.

[2] KUKORELLI (1. j.) 908.

[3] LAMM-PESCHKA (1. j.) 28; PÉTERI Zoltán: „Az államok rendszerezése: államtípusok és államformák” in TAKÁCS Péter (szerk.): *Államelmélet*, Miskolc, Bóbor, 1997, 108; SÁRI János: „Kormányzás – kormányzati rendszerek – kormányformák” in KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris, 2007, 307; SZALAI András: „A kormányforma kérdése és dilemmái” in BENDE Zsófia – HALÁSZ Iván (szerk.): *Összehasonlító alkotmányjog. Fejezetek az alkotmány, az állam, az államszervezet és az alapvető jogok témaköréből*, Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014, 79.

[4] Bővebben lásd POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: „Kormányforma” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Alkotmányjog rovat, rovat szerkesztő: BODNÁR Eszter, JAKAB András)

[5] Németh Lajos: „Államforma, kormányforma, kormányzati rendszerek” in DEZSŐ Márta – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán (szerk.): *Alkotmányjogi alapok*, Budapest, ELTE Eötvös, 2008, 20; SZENTPÉTERI NAGY Richárd: „Állam- és kormányformák: a fogalomhasználat nehézségei” *Parlamenti Szemle* 2017/1. 29.

[6] Lásd például CSERVÁK (1. j.); LAMM-PESCHKA (1. j.) 354; SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*, Budapest, Atlantisz, 2011, 60–61.

[7] A kérdésről részletesen, a legújabb külföldi álláspontok ismertetésével lásd SASHALMI Endre: *Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben, 1300–1800*, Pécs, Kronosz, 2021, 57–95.

[8] MEZEY Barna: „A modern állam születése” *Rubicon* 1997/8, 16.

[9] SASHALMI (7. j.) 59.

- [10] KISTELEKI Károly: „Az állami szuverenitás történeti fejlődése. A modern állam korai és kifejlett típusai” in FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, ²2014, 133–153, 144.
- [11] Raoul Charles van CAENEGEM: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008, 113.
- [12] BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Budapest, Osiris 2003, 62. (A mű eredeti kiadása: Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet, 1948.)
- [13] ECKHART Ferenc: *Magyar állam- és jogtörténet* (szerk.: MEZEY Barna), Budapest, Osiris, 2000, 41. (A mű eredeti kiadása: Budapest, Politzer Zsigmond és Fia, 1946.)
- [14] SÁRI (3. j.) 308.
- [15] SZALAI (3. j.) 79.
- [16] Lásd SZENTPÉTERI NAGY (4. j.) 30-tól.
- [17] SZALAI (3. j.) 79.
- [18] SZENTE (6. j.) 440.
- [19] MEZEY (8. j.) 14; MEZEY Barna: „Alkotmány és képviselő a középkori Európában” in MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*, Budapest, Osiris, 2003, 151.
- [20] SASHALMI (7. j.) 59.
- [21] BÓNIS (12. j.) 90–91. Lásd még MEZEY (8. j.) 151; MEZEY Barna: „Feudális állammodellek Magyarországon” in MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, Budapest, Osiris, 2003, 49; POMOGYI László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár*, Budapest, Mérték, 2008, 938.
- [22] POMOGYI (21. j.) 938.
- [23] MEZEY (19. j.) 58–60.
- [24] BÉLI Gábor: A hűbéri állam, *Rubicon* 1997/8, 9. Lásd még CAENEGEM (11. j.) 76.
- [25] SASHALMI (7. j.) 107.
- [26] BÉLI (24. j.) 11; BÓNIS (12. j.) 43–45; CAENEGEM (11. j.) 84; MEZEY (19. j.) 65, 67, 74–75; RUSZOLY József: *Európa alkotmánytörténete*, Budapest, Püski, 2005, 40–42, 91, 94–95.
- [27] BÁRÁNY Attila: *A normann hódítástól a Magna Cartáig. Anglia a Normannok és a Plantagenetek korában, 1066–1216*, Máriabesnyő, Attraktor, 2011, 35; BÉLI (24. j.) 10; MEZEY (19. j.) 84–85; RUSZOLY (26. j.) 182.
- [28] MEZEY (19. j.) 60.
- [29] HAHNER Péter: „Egy történelmi szakkifejezés története. Felejtük el a feudalizmust?” *Rubicon* 2009/11.
- [30] BÓNIS (12. j.) 89.
- [31] A fogalomról és annak eredetéről lásd MÁLYUSZ Elemér: „A patrimonális királyság” in SOÓS István (szerk.): *Klió szolgálatában. Válogatott történeti tanulmányok*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2003, 11–21; TAKÓ Ferenc: „Típusok a tükörben. Max Weber és a kínai patrimonális bürokrácia” *Szociológiai Szemle* 2015/2, 75–76; Max WEBER: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriáiban*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987, 243.
- [32] MEZEY Barna: „Alkotmánytörténeti alapok. Alkotmány és közigazgatás a polgári átalakulás előtt” in KÉPES György (szerk.): *A hatalommegosztás állama. Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet a polgári korban*, Budapest, ELTE Eötvös, 2013, 12.

- [33] WEBER (31. j.) 261.
- [34] POMOGYI (21. j.) 938.
- [35] MEZEY (32. j.) 12.
- [36] BÓNIS (12. j.) 80; RÁCZ Lajos: „Rex és regnum. A magyar államelmélet főbb tendenciái a 10–16. században” *Rubicon* 1997/8, 20.
- [37] ENGEL Pál: *Szent István birodalma*, Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2001, 38–39; Thomas ERTMAN: *Birth of the Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, 270; HORVÁTH Attila: „Patrimoniális állam” in HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, NKE Közigazgatás-tudományi Kar, 2014, 38–40; MEZEY (20. j.) 51–54.
- [38] SZABADOS György: „Magyar államszervezet a X. században” in KOVÁCS Szilvia – RÉVÉSZ Éva. (szerk.): *Műhelyszemináriumi dolgozatok*, Szeged, SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, 2013, 122.
- [39] ECKHART (13. j.) 68.
- [40] BÓNIS (12. j.) 90. Lásd még HORVÁTH (37. j.) 39.
- [41] BÓNIS (12. j.) 90–91, 93.
- [42] Példaként a legújabb hazai történeti irodalomból lásd SZABADOS György: „A korai magyar államiság és időszerűsége” *Századvég* 2014/3, 141; a külföldiből: Malcolm BARBER: *The Two Cities. Medieval Europe, 1050–1320*, London – New York, Routledge, 2004, 344.
- [43] KISTELEKI (10. j.) 141; LAMM–PESCHKA (1. j.) 419.
- [44] SASHALMI (7. j.) 68; SZŰCS Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*, Budapest, Magvető, 1983, 51.
- [45] ECKHART (13. j.) 41; MEZEY (8. j.) 16; MEZEY (21. j.) 47.
- [46] POMOGYI (21. j.) 1004.
- [47] MEZEY (19. j.) 155–156.
- [48] MEZEY (32. j.) 15–16.
- [49] HAJDU Lajos: „A rendi monarchia” *Rubicon* 1997/8, 17.
- [50] SASHALMI (6. j.) 126; Jan Luiten van ZANDEN – Eltjo BURINGH – Maarten BOSKER: „The rise and decline of European parliaments, 1188–1789” *Economic History Review* 2012/3, 838.
- [51] ERTMAN (36. j.) 70; SASHALMI (6. j.) 137; ZANDEN–BURINGH–BOSKER (49. j.) 839. A rendi gyűlések történetéről részletesen lásd SZENTE Zoltán: *A parlamentek története*, Budapest, Országház, 2018, különösen 91–443.
- [52] ZANDEN–BURINGH–BOSKER (50. j.) 839.
- [53] RUSZOLY (26. j.) 196.
- [54] BÓNIS (12. j.) 358–362; MEZEY (19. j.) 90–91; RUSZOLY (26. j.) 196, 199–201.
- [55] HAJDU (49. j.) 17.
- [56] RUSZOLY (26. j.) 53–54.
- [57] RUSZOLY (26. j.) 56; ZANDEN–BURINGH–BOSKER (50. j.) 839.
- [58] Kersten KRÜGER: „Die Ständischen Verfassungen in Skandinavien in der Frühen Neuzeit. Modelle einer europäischen Typologie?” in Kersten KRÜGER: *Formung der frühen Moderne: Ausgewählte*

Aufsätze, Berlin–Hamburg–Münster, LIT Verlag, 2005, 179–198, 187.

[59] A témáról bővebben lásd KÉPES György: „Dánia központi államszervezete 1536–1660 között” *Jogtörténeti Szemle* 2016/1, különösen 43–46.

[60] EMBER Győző: „Magyarország közigazgatása, 1711–1765” *Levéltári Közlemények* 1983/1–2, 3.

[61] ZANDEN–BURINGH–BOSKER (50. j.) 846.

[62] RUSZOLY (26. j.) 203.

[63] MEZEY (8. j.) 16; MEZEY (21. j.) 51; MEZEY (32. j.) 16; SASHALMI (7. j.) 143.

[64] WEBER (31. j.) 243.

[65] MEZEY (32. j.) 16.

[66] HAJDU (49. j.) 18; MEZEY (19. j.) 156, 162. A kancellária szerepéről bővebben lásd KELEMEN Miklós: „A királyi tanács és a kancellária szerepe a középkori államkormányzatokban” in RÁCZ Lajos (szerk.): *Kormányzás és kodifikáció. Tanulmányok az újkori Európa jogfejlődéséről*, Budapest, Új Ember, 2006, 51–82.

[67] HAJDU (49. j.) 18.

[68] NAGY Gábor: „Det var en gång ett fattigt land. Históriák a közép- és kora-újkori svéd királyságból” *Gesta* 2005/1–2, 73.

[69] ERTMAN (37. j.) 314; Michael ROBERTS: *The Age of Liberty. Sweden, 1719–1772*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, 3.

[70] Paul D. LOCKHART: *Sweden in the Seventeenth Century*, New York, Palgrave MacMillan, 2004, 59; NAGY (68. j.) 75; Anthony F. UPTON: *Charles XI and Swedish Absolutism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 7.

[71] Geoffrey TREASURE: *The Making of Modern Europe, 1648–1780*, London – New York, Routledge, 2003, 503.

[72] MEZEY (19. j.) 161.

[73] ERTMAN (37. j.) 287.

[74] „10. § S elhatározzák, hogy azt e felséges ház említett nőága az előbbi módon örökösökül és utódokul megjelölt mindkét nemű ausztriai főherczegek azt elfogadják, helybenhagyják és az ország s a hozzá kapcsolt részek, országok és tartományok karainak és rendjeinek az előrebocsátott és a legszentségesebb császári és királyi felségtől hasonlóan legkegyelmesebben előzetesen megerősített hitleveles, valamint más fentebb kijelentett szabadságaival s előjogaival együtt, a fent idézett cikkek tartalma szerint, minden következő időkből, koronázás alkalmával megtartsák.” *Ezer év törvényei*,

[75] ERTMAN (37. j.) 296.

[76] GEBEI Sándor: „Báthori István. A Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság királya, 1576–1586” *Rubicon* 2016/5–6, 40.

[77] Perry ANDERSON: *Az abszolutista állam*, Budapest, Gondolat, 1989, 377; ERTMAN (37. j.) 299–300; SZŰCS (44. j.) 96–97.

[78] ERTMAN (37. j.) 296. (Lásd uo. a 85. lábjegyzetet is.)

[79] ANDERSON (77. j.) 370.

[80] ERTMAN (37. j.) 296.

[81] NIEDERHAUSER Emil: *Kelet-Európa története*, História könyvtár monográfiák 16, Budapest, MTA

Történettudományi Intézet, 2001, 83.

[82] CAENEGEM (11. j.) 205.

[83] RUSZOLY (26. j.) 301.

[84] Holland valójában a hét provincia egyike, bár kétségtelenül legjelentősebbike volt.

[85] CAENEGEM (11. j.) 206.

[86] ERTMAN (37. j.) 300.

[87] ZANDEN-BURINGH-BOSKER (50. j.) 848–849.

[88] CAENEGEM (11. j.) 207.

[89] A korszakról részletesen lásd ROBERTS (69. j.). Magyar nyelven bővebben: Alekszandr Szergejevics KAN: *A skandináv országok története*, Budapest, Kossuth, 1976, 97–101, 111.

[90] ROBERTS (69. j.) 76.

[91] Lásd ERTMAN (37. j.) 25.

[92] STIPTA István: „Az abszolutizmus és a felvilágosult abszolutizmus államszervezeti jellegzetességei” in SZABADFALVI József (szerk.): *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon*, Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2001, 402; STIPTA István: „Az abszolutizmus fogalma, változatai és alkotmánytörténeti jellemzői” in KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*, Budapest, Gondolat, 2011, 108.

[93] STIPTA (92. j.) 2001, 401; STIPTA (92. j.) 2011, 107. Lásd Georg JELLINEK: *Das Recht des modernes Staates*, Berlin, O. Häring, 1900.

[94] ERTMAN (37. j.) 6–7.

[95] PÉTERI (3. j.) 113.

[96] LAMM-PESCHKA (1. j.) 418.

[97] SASHALMI Endre: „Autokrácia, abszolutizmus, isteni jogalap: a 16–17. századi moszkvai hatalmi ideológia fő jellemzői és tipológiája” *Aetas* 1998/1, 61; SASHALMI Endre: „Az abszolutizmus: az abszolút monarchia elmélete” in KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*, Budapest, Gondolat, 2011, 22.

[98] Magyar nyelven lásd Jean BODIN: *Az államról*, Budapest, Gondolat, 1987, 73. Bodin elméletéről bővebben lásd J. H. BURNS (szerk.): *The Cambridge History of Political Thought, 1450–1700*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 307–308. Magyar nyelven: BAYER József: *A politikai gondolkodás története*, Budapest, Osiris, 2003, 105–107.

[99] Kersten KRÜGER: „Absolutismus in Dänemark – ein Modell für Begriffs-bildung und Typologie” in KRÜGER (58. j.) 148.

[100] VI. JAKAB: „True Law of Free Monarchies” (ford.: RADÓ Bálint) in KISS Gergely – RADÓ Bálint – SASHALMI Endre (szerk.): *Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény*, Budapest, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2006, 61, 63.

[101] Arnisæus elméletéről bővebben: KÉPES György: „A dán példa: abszolutizmus az elmélettől a gyakorlatig” in KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*, Budapest, Gondolat, 2011, 137–138.

[102] SZENTE (6. j.) 44.

[103] SASHALMI (7. j.) 205.

[104] MEZEY Barna: „Az abszolutizmus esélyei a 18. század eleji Magyarországon” in KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*, Budapest, Gondolat, 2011, 174–175.

[105] SASHALMI (7. j.) 193.

[106] ERTMAN (37. j.) 311; SASHALMI (7. j.) 201.

[107] Ditlev TAMM: *The History of Danish Law. Selected Articles and Bibliography*, København, DJØF Publishing, 2011, 16.

[108] SASHALMI (7. j.) 199.

[109] Stig IUUL: „The Danish Supreme Court through 300 years” *Scandinavian Studies in Law* 1962, 165; SASHALMI (6. j.) 195. A törvény szövegét magyar nyelven, saját fordításban közli: KÉPES György: „Az 1658. és 1660. évi békék hatása Dánia alkotmányfejlődésére” in NAGY Gábor – VISKOLCZ Noémi (szerk.): *Háborúk, alkotások, életutak: Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2019, 60–62.

[110] Részletesen lásd KÉPES György: „Az 1665. évi Kongelov és az abszolút monarchia kiépülése Dániában” *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis* 2015, 153–154. Angol nyelven (a Kongelov kivonatos fordításával): Ernst EKMAN: „The Danish Royal Law of 1665” *The Journal of Modern History* 1957/2, 102–107.

[111] EKMAN (110. j.) 102; Jens Chr.V. JOHANSEN: „Absolutism and the ‘rule of law’ in Denmark, 1660–c. 1750” *The Journal of Legal History* 2006/2, 157.

[112] ERTMAN (37. j.) 311.

[113] TAMM (107. j.) 17.

[114] JOHANSEN (111. j.) 160.

[115] SZENTE (6. j.) 44–45.

[116] HAHNER Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet, 1648–1815*, Budapest, Panem, 2006, 53–54; HAHNER Péter: „Nevek és tények. Az abszolút monarchia mint jelenség” in KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*, Budapest, Gondolat, 2011, 128–135; KISTELEKI (10. j.) 148; STIPTA (92. j.) 2001, 405; STIPTA (92. j.) 2011, 112.

[117] SZÚCS (44. j.) 89–90.

[118] KÖPECZI Béla: „A felvilágosult abszolutizmus ideológiája” *Világosság* 1987/8–9, 510, 514; POÓR János: *Az állam első szolgálói*, Budapest, Progressió, 1989, 5–6; Thomas MUNCK: *The Enlightenment. A Comparative Social History, 1721–1794*, London, Arnold Publishers, 2000, 147; RÁCZ Lajos: „Államstruktúra és kormányzás a feudális abszolutizmusban” *Jogtudományi Közöny* 1987/9, 509; STIPTA (92. j.) 2011, 117–118.

[119] HAHNER (116. j.) 55; Charles INGRAO: „The Problem of ‘Enlightened Absolutism’ and the German States” *The Journal of Modern History (Supplement: Politics and Society in the Holy Roman Empire, 1500–1806)* 1986, 161; Hamish M. SCOTT: „Introduction: the Problem of Enlightened Absolutism” in Hamish M. SCOTT (szerk.): *Enlightened Absolutism*, London, MacMillan, 1990, 4–6; STIPTA (92. j.) 2011, 110; Peter WILSON: *Absolutism in Central Europe*, London–New York, Routledge, 2000, 108.

[120] A felvilágosult abszolutizmus fő politikusaival kiváló áttekintést nyújt: POÓR (118. j.). A dániai felvilágosult abszolutizmusról lásd KÉPES György: „Felvilágosult abszolutizmus Dániában” in TEVESZ László (szerk.): *Államhatalom és társadalmi autonómia viszonya a nyugati keresztény civilizációban*, Budapest, ELTE Eötvös, 2015, 39–58.

[121] SASHALMI (97. j.) 2011, 22–23.

[122] SZENTE (6. j.) 48.

[123] Lásd SZENTPÉTERI NAGY (4. j.) 30-tól.

[124] SÁRI (3. j.) 308.

[125] KISTELEKI (10. j.) 141; PÉTERI (3. j.) 113.

[126] SZALAI (3. j.) 79.

[127] SZENTE (6. j.) 57.

[128] KISTELEKI (10. j.) 141; SÁRI (3. j.) 308.

[129] „11. § Ő Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, a mi az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belső szervezetére vonatkozik. Ő Felsége által intézendőnek ismertetik el.” *Ezer év törvényei*,

[130] URBÁN Aladár: „A nyugat-európai államrendszerek és a reformkor nemzedéke” in PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1981, 11.

[131] SZALAI (3. j.) 79.

[132] Lásd: KÉPES György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig*, Jogtörténeti Értekezések 37, Budapest, Gondolat, 2009, 119–123.

[133] Az ebből adódó vitát lásd *Képviselőházi Napló. I.*, 1905, 461–468.

[134] SZALAI (3. j.) 79.

[135] RUSZOLY (26. j.) 246–247; RUSZOLY József: „Parlamentarizmus és népképviselet 1848-ban” *Rubicon* 1997/8, 34.

[136] URBÁN (130. j.) 11.

[137] SZENTE (6. j.) 39.

[138] KAN (89. j.) 129; MEZEY-SZENTE (19. j.) 304.

[139] MEZEY-SZENTE (19. j.) 304.

[140] Az 1809. évi svéd kormányforma-törvényről részletesen lásd KÉPES György: „Az 1809. évi svéd alaptörvény” in GOSZTONYI Gergely – MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*, Budapest, ELTE Eötvös, 2013, 195–207.

[141] RUSZOLY (26. j.) 266, 272; SZENTE (6. j.) 50.

[142] RUSZOLY (26. j.) 267; URBÁN (130. j.) 20.

[143] RUSZOLY (26. j.) 267.

[144] RUSZOLY (26. j.) 267; URBÁN (130. j.) 20.

[145] SZENTE (6. j.) 50–51.

[146] KÉPES György: „Az 1814. évi norvég alkotmány” *Jogtörténeti Szemle* 2014/1, 29; SZENTE (5. j.) 51; Kåre TØNNESSON: „The Norwegian Constitution of 17 May 1814 – International Influences and Models” *Parliaments, Estates and Representation* 2001, 179.

[147] ERDŐDY Gábor: „A független belga alkotmányos monarchikus rendszer megteremtése” *Jogtörténeti Szemle* 2010/1, 7.

[148] ERDŐDY (147. j.) 7; RUSZOLY (26. j.) 302.

[149] CONCHA Győző: *Újkori alkotmányok*, I. k., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1884, 75.

[150] CONCHA (149. j.) 66.

[151] CONCHA (149. j.) 64; ERDŐDY (147. j.) 8; RUSZOLY (26. j.) 303.

[152] CONCHA (149. j.) 114; ERDŐDY (147. j.) 8; RUSZOLY (26. j.) 303–304.

[153] CONCHA (149. j.) 115–116.

[154] RUSZOLY (26. j.) 303.

[155] CONCHA (149. j.) 63; RUSZOLY (26. j.) 303.

[156] CONCHA (149. j.) 114; ERDŐDY (147. j.) 8; RUSZOLY (26. j.) 303–304.

[157] RUSZOLY (26. j.) 309.

[158] ERDŐDY (147. j.) 8; MEZEY-SZENTE (19. j.) 283–284; RUSZOLY (135. j.) 34.

[159] SZALAI (3. j.) 79, 82–83.; MEZEY-SZENTE (19. j.) 592.

[160] Lásd például Ole FELDBÆK: *Danmarks historie*, København, Gyldendal, 2010, 247; Knud J.V. JESPERSEN: *A History of Denmark*, New York, Palgrave MacMillan, ²2011, 74; Kaare R. SKOU: *Dansk politik A–Å: leksikon*, København, Lindhardt og Ringhof, 2010, 687–688. („Systemskiftet 1901” szócikk.)